

ISSN 2071-4750

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

ELMİ ƏSƏRLƏR
DİL VƏ ƏDƏBİYYAT SERİYASI

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
СЕРИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

№ 2

BAKİ - 2013 - БАКУ

MÜNDƏRİCAT ♦♦♦ СОДЕРЖАНИЕ

KLASSİK İRS DƏN ♦♦♦ ИЗ КЛАССИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Лосский Н.О.	Логическая и психологическая сторона утвердительных и отрицательных суждений	3
--------------	--	---

MƏQALƏLƏR ♦♦♦ СТАТЬИ

Витезслав В.	Несколько заметок к проблематике перевода русских научных текстов с тематикой азербайджанской истории на чешский язык.....	16
Сивцева-Максимова П.В, Гаджиева А. Г.	Мифопоэтические образы как реалии времени в произведениях якутских классиков.....	25
Hüseynov Ş. Q	Türk dillərində şəkilçilərin diferensiasiyası və inteqrasiyasının psixolinqvistik şərhı (Daxili leksikon və şəkilçi faktoru).....	36
Павлий И. В.	Некоторые замечания относительно проблемы азербайджанских переводов украинской художественной литературы, выполненных с переводов на русский язык.....	44

MATERİALLAR və XƏBƏRLƏR ♦♦♦ МАТЕРИАЛЫ и СООБЩЕНИЯ

Alisva Zamina	Образ доби в автобіографічному дискурсі документалістики азербайджанських та українських шістдесятників.....	52
Nasıyeva N.N.	Müstəqillik dövrləri Azərbaycan ədəbi dilində leksik alınmaların əsas xüsusiyyətləri.....	61
† Quliyev T.A.	Monogenez nəzəriyyəsi elmlərin qovuşuğunda.....	68
Ализаде А. А.	Проблема трагического в детских рассказах Нины Горлановой.....	76
Мамедова А.А.	Рекурсивный подход к алгоритмическому анализу языка мифов и легенд.....	84
Алекперова Э. Э	Названия металлов в составе фразеологизмов (на материале русского, азербайджанского и французского языков).....	90
Rüstəmov A. İ., Əliyeva G. F.	«Kitabi Dədə Qorqud» Fridrix fon Ditsin tərcüməsində.....	96
Cəfərova X.K.	Postmodern dövrdə şəxsiyyət problemi.....	103

QULIYEV T.A.

MONOGENEZ NƏZƏRIYYƏSİ ELMLƏRİN QOVUŞUĞUNDA*

Annotasiya: Dünya dillərinin monogenezi məsələsi müasir müqayisəli dilçiliyin məşğul olduğu maraqlı və çətin sahələrdən biridir. Bu istiqamətdə dünyanın müxtəlif ölkələrində (Rusiya, ABŞ, Almaniya və s.) tədqiqatlar aparılsa da, hələ ki, konkret fikir söyləmək, tutarlı nəticə əldə etmək mümkün olmamışdır. Monogenez probleminin təkcə dilçiliyin deyil, digər elmlərin də (genetika, arxeologiya, mifologiya, coğrafiya və s.) tədqiqat obyektı olması məsələnin bir neçə fundamental elmin qovuşuğunda öyrənilməsini vacib edir.

Açar sözlər: monogenez, qlottoxronologiya, genetika, müqayisəli dilçilik

Ключевые слова: моногенез, глоттохронология, генетика, компаративистика

Key words: monogenesis, glottochronology, genetics, comparative linguistics

Dilçilikdə monogenez nəzəriyyəsi bəşər dilinin bir mənbədən yaranması haqqında təlimdir. Monogenezin tarixi mifoloji və dini inanclara qədər gedib çıxır. Qədim dünyanın, demək olar ki, bütün mifik və dini mətnlərində dilin vahid bir kökdən yaranması, çoxalması, ilkin funksiyaları haqqında məlumatlar mövcud olmuşdur.

Tam əminliklə demək olar ki, müasir dilçilikdə makrokomparativistikanın tədqiqat obyektinə çevirdiyi və ciddi cəhdlə müdafiə etdiyi ən böyük nəzəriyyələrdən biri də dillərin monogenezi məsələsidir. Bu sahə nəzəri dilçilikdə müxtəlif istiqamətlərdə və müxtəlif adlarla təqdim olunur: nostratik dilçilik, boreal dilçilik, hind-Sakit okean dilləri nəzəriyyəsi (C.Qrinberq) və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elmə qədər həm mifoloji mənbələrdə (məsələn, Vavliyon qülləsi haqqında əsəirlərdə, qədim yunanların Edip tapmacalarında, qədim şumerlərdə və s.), həm də dini mənbələrdə bu barədə ibtidai bilgilər mövcuddur. Hətta XVII əsrə qədər Bibliya ənənələri ilə əlaqədar Avropada belə bir fikir mövcud idi ki, qədim yəhudi dili daha qədimdir və bütün dünya dilləri bu dildən yaranmışdır. Sonralar qədim dillərin şifrələri açıldıqca (mətnləri oxunduca) bu nəzəriyyə də elmi əhəmiyyətini itirmişdir. Bu nəzəriyyəyə qarşı ilk çıxış edənlərdən biri H. Leybnis olmuşdur. O, haqlı olaraq belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, dillər arasında ehtimal olunan qohumluq əlaqəsini

* Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor M.M.Musayev

izah etmək üçün bir çox dillərdə ciddi etimoloji axtarışlar aparmaq lazımdır. H. Leybnis bu işdə dialektlərin xüsusi rolunun olduğunu da vurğulamışdır [2, s.1].

Təxminən XVIII-XIX əsrlərdə dilçilikdə monogenez ideyası öz yerini müqayisəli-tarixi tədqiqatlara vermişdir. Daha doğrusu, bu dövrdə yenidən meydana gələn müqayisəli-tarixi metod monogenez məsələsinin həlli üçün elmi zəmin hazırlamağa başladı.

Monogenez ideyasının yeni dövrü XX əsrin əvvəllərində italyan dilçisi A. Trombetti ilə başlamışdır. İlk dəfə məhz A. Trombetti təkcə müəyyən ailələri birləşdirməklə kifayətlənməmiş, hətta bu dillərin leksikasını müqayisə etməyi irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, bu cür müqayisə monogenez nəzəriyyəsinin xeyrinə xeyli material verəcəkdir. Lakin A. Trombetti bu nəzəriyyəyə əsasən dillərin makroailəsini qruplaşdırma bilməmişdir [Bax: 1, s. 308].

Monogenez məsələsini bir başqa formada irəli sürən bir vaxtlar çox məşhur olmuş Yafes nəzəriyyəsinə N. Y. Marr irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, ilk insanın dilində 4 əsas söz (sal-ber-yon-roş) var ki, bunların kombinasiyasına bütün dillərdə rast gəlmək olar. Bu nəzəriyyə (Yafes nəzəriyyəsi) XX əsrin 20-30-cu illərində özünə çoxlu tərəfdar toplasa da, sonralar hətta Marrın öz ardıcılıqları da bu fikirdən əl çəkmiş, nəzəriyyəni kəskin şəkildə tənqid etmişlər [Bax: 1, s.308-309].

A.Trombettinin nəzəriyyəsinə bir qədər yaxınlaşan, lakin hər bir dil ailəsi və ümumilikdə dil makroailəsi üçün müqayisəli-tarixi metodun tətbiqinin nəzərə alınmasını irəli sürən yeni variant XX əsrin 50-ci illərində Amerika dilçisi M. Svodeş tərəfindən irəli sürülmüşdür. Qədim və yeni dünyanın dillərini tutuşduran Svodeş dillərin böyük makroailələrinin və onlar arasında əlaqələrin olması fikrinin irəli sürmüşdür. Qlotoxronoloji metodun əsasın qoyan M. Svodeş monogenez nəzəriyyəsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasının çətinliyinin də xüsusi vurğulamışdır.

M. Svodeş dil ailələrini müqayisə edərək onların ulu dildən 10 min əvvəl ayrıldığını təxmin etmişdir [1, s.308-309]. Tədqiqatçının fikrincə, belə uzun zaman keçməsinə baxmayaraq bu dilləri müqayisə etmək mümkündür.

Müasir dövrdə monogenez nəzəriyyəsi genetikanın və antropologiyanın dərinəndə məşğul olduğu məsələlərdən biridir və Homo Sapiens Sapiens-in etnogenezisi problemi ilə sıx bağlıdır. Çünki səsli təbii dilin Homo Sapiens Sapiens-in əsas xüsusiyyətlərindən biri olması fikri xüsusilə müasir antropologiyada çox geniş yayılmışdır. Əgər bir çox antropoloqların və genetiklərin göstərdiyi kimi, insan (Homo Sapiens Sapiens) tək bir mutasiya sayəsində dünyanın müəyyən bir yerində yaranmışsa (qəbul olunmuşdur ki, 100 min il bundan əvvəl Afrikada yaranmış, təxminən 30 min il bundan əvvəl kiçik qruplarla qəbi Avrasiyaya yayılmışdır), həmin yer monogenez yer, dil isə monogenez dildir. Bundan əlavə, əgər irqlər Homo Sapiens-in diferensiasiyası nəticəsində yaranırsa, eyni mənəqlə sonralar müstəqil dillərə çevrilən ilk dialektlər bu zamandan yaranmışdır.

Monogenez nəzəriyyəsinin yeganə elmi əsası dünya dillərinin özündə birləşdirən makroailələrin (nostratik dillərin) bir kökdən meydana gəlməsidir. Müqayisəli-tarixi dilçilik bəzi makroailələrin ulu dilini bərpa etməyə nail olmuşdur. Burada çətinlik yaranan əsas amil yuxarıda qeyd etdiyimiz Svodeşin qlotoxronoloji məhdudiyyətidir.

Monoqenez tədqiqat sahəsi kimi götürən makrokomparativistika dillərin uzaq qohumluğu haqqında nəzəriyyədir və çox vaxt komparativistikadan daha geniş miqyasda bəsa düşülür.

Bu nəzəriyyə son dövr dilçiliyinin ən populyar sahəsinə çevrilsə də, bununla məşğul olan bütün dilçilər (A. Dibo, S. Starostin, J. Qrinberq, M. Rulen, J. Makuorter, V.V. Şevoroşkin və s.) hələ də kifayət qədər problemin olduğunu qeyd etmişlər.

Klassik tərifə əsasən müqayisəli-tarixi dilçilik (dilçilik komparativistikası) qohumluğu müəyyənləşdirmək, genetik təsnifat aparmaq və ulu dili bərpa etmək məqsədilə dillərin müqayisəsi ilə məşğul olan elmdir. Müqayisəli-tarixi dilçiliyin bu məsələləri uğurlu həll edə bilən əsas silahı müqayisəli-tarixi metoddur.

Dilləri müxtəlif cür müqayisə etmək olar. Bu baxımdan müqayisənin ən geniş yayılmış növü tipoloji müqayisədir. Tipoloji müqayisə tipoloji dəyişmələri və uyğunluqları, dilin müxtəlif səviyyələrində rast gəlinən universal qanunauyğunluqları öyrənir. Lakin müqayisəli-tarixi metod dilləri yalnız genetik planda, daha doğrusu onları yaranma aspektində öyrənir. Buna görə də komparativistika üçün əsas rolu dil qohumluğu anlayışı və bu qohumluğu müəyyənləşdirmək metodikası oynayır.

Dillərin genetik təsnifatına növlərin bioloji təsnifatının analoqu demək olar. Bu təsnifat yer üzündə yayılmış təxminən 6000-ə yaxın dili sistemləşdirməyə imkan verir. Genetik təsnifatın nəticələri bir çox elmlər üçün, ilk növbədə etnoqrafiya üçün (çünki dilin yaranması və inkişafı etnogenezlə (etnosların yaranması və inkişafı ilə) sıx bağlıdır) çox maraqlıdır.

Ulu dilin bərpası son dərəcə xüsusi sahədir və paleontoloji bərpaya çox yaxındır. Dil bərpasının nəticələri isə yazıya qədərki dövrlə məşğul olan tarixçi və arxeoloqlar üçün olduqca qiymətlidir.

Göstərdik ki, müqayisəli dilçilikdə əsas məsələ dillərin uzaq qohumluğunu müəyyənləşdirməkdir. Bu sahədə o vaxt inandırıcı nəticələr əldə olunur ki, müqayisəli-tarixi metod düzgün tətbiq olunsun. Daha doğrusu, müqayisənin dil koordinatlarına həm üfiqi, həm də şaquli tətbiqi qanunauyğun şəkildə aparılsın.

Dillərin qohumluğunu müəyyənləşdirmək, prinsipcə, dillərin bölünməsinin səbəblərindən və zamanından o qədər də asılı deyil. Komparativistikanın üzleşdiyi ən çətin problemlərdən biri də budur ki, uzaq qohumluq məsələsində çox az uyğunluqların (bu da təbiidir, çünki daha qədimə getdikcə uyğunluqlar daha da azalır) aşkarlanması bu qohumiğu şübhə altına alır.

Elmi ədəbiyyatlarda adətən dillərin uzaq qohumluğunun yaşı 8-10 min il civarında müəyyənləşdirilir [3, s. 77]. Bu rəqəmin haradan götürüldüyü haqqında məlumat verilməmiş də, çox ehtimal ki, M. Svodeşin standart qloxxronoloji formulasından alınmışdır. M. Svodeşin fikrincə, on min ildə iki qohum dilin leksikası arasındakı uyğuluq 5-6 % olacaqdır. Təbii ki, bu cür vəziyyətdə aparılan müqayisə uğurlu nəticə verməyəcəkdir və hətta qədim qohum morfemləri belə təsadüfi uyğunluqdan seçmək mümkün olmayacaqdır. Əgər Svodeşin formulasına əsaslansaq, onda qəti şəkildə inanmalıyıq ki, on altı min ildən sonra dildəki qohumluğa dəlalət edən bütün uyğunluqlar itəcəkdir.

Bu sadə məntiq dillərin uzaq qohumluğu haqqında nəzəriyyənin tənqidinin əsasını təşkil edir və ilk baxışdan kifayət qədər mübahisəsiz görünür. Məhz buna görə də hazırda tipoloji kriteriyaları əsas götürən alternativ genealoji təsnifatlar aparılır. Hətta bəzi dilçilər müqayisəli-tarixi metoddan əlini üzərək dillərin tarixi inkişafının yeni modellərini irəli sürürlər. Bunlarda biri, məsələn, ingilis dilçisi R. Diksonun irəli sürdüyü "kəsilən tarazlıq" (ing. punctuated equilibrium) nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə,

dilin inkişafında divergensiyanın kiçik dövrləri ilə konvergensiyanın uzun dövrləri bir-birini əvəz edir.

Tədqiqatçı göstərir ki, ənənəvi komparativistikanın yalnız birinci tipin (divergensiyanın) bəzi hadisələrinin modelləşdirməyə qadirdir. Bütün dəyişiklikləri modelləşdirmək üçün müqayisəli dilçilik areal dilçiliyin metodlarını tətbiq etməlidir. R. Dikson ənənəvi komparativistikanın əksinə olaraq (XX əsrin I rübündə bəzi təhqidçilərin ruhuna uyğun olaraq) dilin ikili genetik mənsuluğa malik olması fikrini irəli sürmüş və dil tarixində konvergensiyanın xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamışdır [8, s.67-96].

Geniş anlamda makrokomparativistika (monogenez) genetikanın təsdiqinə əsaslanır. Məşhur genetiklərin tədqiqatları göstərdi ki, müxtəlif dillərdə danışan xalqları oxşar genofonda əsasən bir makroailədə birləşdirmək və buna görə də onları ümumi mənşədən yaranmış hesab etmək olar.

Bu baxımdan populyasiya genetikası üzrə tanınmış mütəxəssis, Stenford universitetinin professoru L.L. Kavalli-Sforsun tədqiqatları xüsusi maraq kəsb edir. Onun insanın genetik mənşəliliyi, müxtəlif irqlərin və xalqların yaranması haqqındakı elmi fikirləri «İnsan genlərinin tarixi və coğrafiyası» (ing. "The history and Geography of Human Genes", (1994, Paolo Menossi və Alberto Pyassa ilə birlikdə)) və «Genlər, xalqlar və dillər» (ing. "Genes, Peoples, and Languages", 2000) əsərlərində ümumiləşdirilmişdir. L.L. Kavalli-Sfors dünya xalqlarının müxtəlif cinsli genetik, mədəni, arxeoloji və linqvistik informasiyalarının tutuşduraraq ümumiləşdirə bilmişdir və bunun əsasında ayrı-ayrı irqlərin, xalqların yaranması və bütün bəşəriyyətin inkişafı nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür [6, s.154-342; 7, s. 7719-7724].

«İnsan genlərinin tarixi və coğrafiyası» kitabında L.L. Kavalli-Sfors insanları 10-dan yuxarı əsas genetik hissəyə bölmüşdür – şərqə asiyalılar, avropalılar, eckimoslar, cənub-şərqi asiyalılar, Amerikanın köklü xalqları, Sakit okean adalarının əhalisi, cənubi asiyalılar və şimali afrikalılar, sub-saxara afrikalıları, koysan qrupuna aid olan xalqlar, Mərkəzi Afrika piqmeyləri, Avstraliya aborijenləri və s. Tədqiqatçı əvvəlcə əhalinin köçü və qan qrupunun ayrılması məsələlərinin təhlil etmişdir. Sonra o, geniş genetik məlumatları tədqiqata cəlb etmiş və nəticədə xalqların bölünməsi və miqrasiyası haqqında daha dürtüst xəritə əldə edə bilmişdir [10].

L.L. Kavalli-Sforsun nəzəriyyəsinə görə müxtəlif insan qruplarının mövcudluğuna baxmayaraq (məsələn, Avropada neandertal insan) müasir insan Afrikada yaranmışdır. Sonra insanlar Yaxın Şərqi, Avropa və Asiyaya miqrasiya etmiş, daha sonralar cənub-şərqi Asiyanın və Amerikanın daha soyuq, daha quru sahillərinə yayılmış, oradan da qayıqlarla Avstraliya və adalara keçmişlər. L.L. Kavalli-Sfors bölünmənin riyazi metodlarını genetik parçalanmanın prinsipial komponentlərinə tətbiq etməklə qədim və sonrakı miqrasiyanın müxtəlif ardıcılığını ayırmış, arxeoloji və dilçilik məlumatlarını tutuşdurmaqla özünəməxsus şərh vermişdir [10].

Məlumdur ki, hal-hazırda genetika və molekulyar biologiya insanın yaranmasının genetik kodlara əsasən öyrənilməsində xeyli uğurlar əldə etmişdir. Hətta dünyanın bir neçə ölkəsində tərtibatı nəzərdə tutulmuş genlərin coğrafi xəritəsi insan qruplarının yayılması məsələsinə böyük töhfə verəcəkdir. Məhz bu baxımdan dilçiliyin, xüsusilə makrokomparativistikanın genetika və molekulyar biologiya ilə əlaqəli öyrənilməsi haqqında görkəmli dilçi V.V.İvanovun fikirləri xüsusi maraq doğurur.

Müsaibələrinin birində V.V. İvanov söyləmişdir ki, insan qruplarının Afrikadan yayılması və müasir dillərin əcdadlarının yaranması təxminən 50 min il əvvəl baş vermişdir. V.V. İvanov qeyd edir ki, molekulyar biologiya və dilçiliyin əldə etdiyi nəticələrin müqayisəsi, onların köməyi ilə insan tarixinin öyrənilməsi XXI əsrin əsas elmi istiqamətlərindən biridir.

Elmlərin inteqrasiyasında və qarşılıqlı metodlardan istifadədən bəhs edərkən V.V. İvanov maraqlı fikirlər söyləmişdir: "XX əsrdə biologiyanın inkişafı, məsələn, molekulyar biologiya və müasir genetikanın yaranması fizika və kimyanın metodlarının tətbiqi nəticəsində mümkün olmuşdur. Biz (V. İvanov "biz" dedikdə Amerikanın Santa-Fe Universitetində kvark nəzəriyyəsinin (fizikada) banisi, Nobel mükafatı laureatı Mürey Gelman tərəfindən yaradılmış "Makartura" fondunun maliyyələşdirdiyi və əsasən rus dilçilərindən ibarət olan proyektin əməkdaşlarını nəzərdə tutur) indi bir çox humanitar elmləri təbiət elmləri ilə, xüsusilə genetika ilə birləşdirməyə cəhd göstəririk. Əsas məqsəd biliklərin vahid xəritəsini yaratmaq və humanitar elmlərin dəqiq metodlardan istifadə edən və inkişaf edən elmlərin fonunda "izqoy" olmadığını" göstərməkdir...". Tədqiqatçı biologiya üzrə Nobel mükafatı laureatı Mononun "Təsadüf və zərurət" əsərindən bəhs edərək davam etmişdir: "...Mono yazır ki, biologiya və dilçilik ona görə oxşardır ki, hər iki halda biz informasiyanın ötürülməsini tədqiq edilmişdir. Dildəki dəyişikliklərə mutasiyanın analoqu kimi düşünmək olar. Məsələn, rus və digər slavyan dillərinin tarixində "erov"ların-çox qısa i və u saitlərinin düşümü baş verir. Nə vaxtsa *dini* kimi tələffüz olunan söz rus dilində *день, sunu* isə *con* olmuşdur. Bu fonetik dəyişmə dilin bütün sözlərinə aiddir. Mutasiya nədir? Mutasiya – cisimlərin maddi dəyişikliyi ki, bunun nəticəsində bir neçə müxtəlif genlər yaranır. Dildə mutasiya isə sözlərin fonetik dəyişiklikləridir. Həm dilçilikdə, həm də biologiyada kodlaşma mühüm yer tutur. Zaman-zaman informasiyanın ötürülməsindəki dəyişmə qanunları genetikada və dilçilikdə müqayisəyə gələ bilər. İnformasiya nəzəriyyəsini ümumelmi dil kimi başa düşmək olar" [9].

Müasir dilçilikdə monogenez nəzəriyyəsinin əsas tərəfdarları geniş populyarlıq qazanmış nostratik dilçiliyin nümayəndələridir. Bəri başdan qeyd edək ki, hal-hazırda nostratik etnodil birliyinin tədqiq olunması Avropa paleolinqvistikasında, genetikasında və arxeologiyasında ən aktual məsələlərdən biridir. Çünki nostratik tədqiqatların əldə etdiyi nəticələr fundamental elmlər üçün çox vacib olan dil və mədəniyyət universalilərinin kompleks və sistemli şəkildə öyrənilməsinə imkan yaradır. Bundan əlavə, bu biliklər Yer kürəsinin bir çox etnosların ulu əcdadlarının məxsus olduğu dil və mədəniyyətin bərpası üçün əvəzsizdir.

Ən çox diqqət çəkən məsələ isə protonostratik dil daşıyıcısının irqi-antropoloji mənsubiyyəti məsələsidir. Məlumdur ki, müasir xalqların dili və irqi arasında dəqiq korrelyasiyası öyrənilməmişdir. Buna əsas səbəb on, hətta yüz min illər boyunca irqlərin qarışmasıdır. Müasir insanın irqi haqqında bəhs edərkən bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, irqi baxımdan insanların populyasiyası kifayət qədər bircinslidir. Məsələn, böyük ehtimalla demək olar ki, protohind-avropa dilinin daşıyıcıları avropoid irqinə mənsub olmuşlar. Bunu qədim nostratik məskənlərdən tapılmış paleoantropoloji faktlar sübut edir.

Mütəxəssislərin fikrincə, daha sürətli divergensiya (eradan əvvəl XI-X minilliklərdə) Afroasiya etnodil birliyində baş vermişdir ki, bu Fələstindəki Natufiy mezolit mədəniyyəti ilə əlaqələndirilir [5, s. 159-177].

Əgər müasir elmi konsepsiyalara əsasən Afroasiya birliyinin cənub-qərbi Asiyada (bəzi dilçilərin fikrincə, Afrika deyil, məhz cənub-qərbi Asiya) müxtəlif budaqlara bölünməsinə inansaq, onda Afrikaya doğru hərəkət iki istiqamətdə baş verməlidir: Cübeyş kanalı və Bab-əl Məndəb boğazı.

Mümkündür ki, müasir kuşit, bərbər və çad dil daşıyıcılarının ağdərili əcdadları hər iki yoldan istifadə etmişlər (şimali Afrikada geniş yayılmış sami dilləri burada lap qədimdən kök salmışdır; şimali-şərqi Afrikada, e.ə. I minilliyin ortalarında, şimali-qərbi Afrikada isə VII əsr ərəb istilasından sonra yayılmışdır).

Afrikaya miqrasiya etmiş nostratik dil daşıyıcılarının əcdadları qitənin avtohton zənci əhalisi içərisində bu və ya digər səviyyədə əriməyə başlamışlar (ancaq dillərini onlara vermişlər): məsələn, kuşitlər az səviyyədə, çadlar isə tam şəkildə. Çünki “çad” antropoloji tipi klassik neqroid irqi hesab olunur. Burada kuşitlərin və efiosamilərin daxil olduğu Efiopiya tipi bu baxımdan bir qədər fərqlənir. Mütəxəssislərin fikrinə Efiopiya tipi avropoidlə neqroid arasında diferensiallaşmamış keçid tipə aiddir. Həqiqətən də bu tip aralıq mövqedə durur. Efiopiya irqinin bəzi antropoloji əlamətləri (burun forması və üz skletin quruluşu) avropoidlərə, digərləri isə neqroidlərə bənzəyir [11]. Bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, avropoidlə neqroidin bu cür qarışmasının çox qədim zamanlarda baş verdiyini zənn etmək olar. Belə ki, həmin dövrdə hər iki irqin əsas xüsusiyyətləri hələ tam formalaşmamışdır.

Antropologiyada möhkəm qərar tutmuş qənaətə görə, avropoid irqinin xüsusiyyətlərini özündə parlaq şəkildə əks etdirən yalnız azsaylı Kartvel ailəsidir. Ural-yukagir ailəsinə daxil olan xalqlar isə az və ya çox dərəcədə monqoloid irqinin cizgilərini qazanmışlar. Uraldilli etnosların əsas hissəsində bu cizgilər çox zəif hiss olunur. Lakin xantı və mansilərdə monqoloid cizgilər nisbətən daha güclü, yukagirlərdə isə lap güclüdür.

Miqrasiya nəticəsində cənubi Asiyada məskunlaşmış nostratik makroailənin dravis budağı yerli avstraloid əhali ilə qarışmış və müasir dövrdə dravid dilinin daşıyıcıları özlərinin kiçik xüsusi avropoid-avstraloid irqini əmələ gətirmişlər.

Metisasiya (etnosa və irqə görə bir-birinə yaxın və uzaq olan müxtəlif populyasiyalı insanların qarışması) hadisəsi nostratik etnobirliyə daxil olan altay dil ailəsində özünü daha parlaq göstərir. Şərqə doğru getdikcə, “altaylılar” və yaxud onun ayrı-ayrı qolları monqoloid irqə münasibətdə daha çox əriməyə başlamışlar. Onlar avropoid xüsusiyyətləri itirərək monqoloidlərə öz dillərini və mədəniyyətlərini vermişlər. Monqollar və tunqus-mancurlar tam olaraq, türklər isə nisbətən avropoidliyini itirmişlər. Çünki türkdillilər arasında həm tam avropoid irqinə (Türkiyə türkləri, azərbaycanlılar və s.), həm tam monqoloid irqinə (yakutlar, tuvinlər və s.) rast gəlmək mümkündür. Türkdilli etnoslar arasında klassik monqoloid irqinə mənsub olan tatarlar xüsusi yer tuturlar. Ümumiyyətlə, türk dil qrupuna aid olanların əksəriyyəti irqi cəhətdən qarışmış xalqlardır.

Altay dil qrupunun digər qolları da güclü irqi “transformasiyaya” məruz qalmışlar. Türklər kimi monqol və tunqus-mancurların, eləcə də yapon və koreyalıların da əcdadları şərqə doğru irəlilədikcə avropoid irqinin cizgilərini tam itirmiş, monqoloidləşmişlər. Bunu eskimos və aleutlara da aid etmək olar. Belə ki, eskimos və aleut etnodil birliyi

daha çox ural etnodil birliyi ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Məhz buna görə də bəzi dilçilər bu iki dil ailəsini bir dil ailəsində birləşdirmişlər. Hal-hazırda eskimos və aleut dilləri daha çox Şimali Amerikada və ora yaxın adalarda, o cümlədən Qrenlandiyada yayılmışdır. Bu dillərin daşıyıcıları monqoloid irqinin “Arktika” tipini təşkil edirlər [11].

Nostratik makroailənin dilləri içərisində həm coğrafi yerləşmə (lokalizasiya) baxımından, həm də paleolinqvistik baxımdan daha çox öyrəniləni, təbii ki, hind-Avropa dil ailəsidir.

Amerika və Avropa dilçilərinin fikrincə, hind-Avropa dil ailəsi təxminən b.e.ə. V-II minillikdə bölünməyə başlamışdır. Bu hind-avropaşınaslıqda nisbətən birmənalı qəbul edilən tezislərdən biridir. Ancaq hin-avropalıların əcdadlarının meydana gəlmə və məskunlaşma yeri haqqında fikirlər müxtəlifdir. Ancaq 4 müxtəlif nəzəriyyə daha çox yayılmışdır: birinci tərəfin fikrincə, hind-Avropa etnodil birliyi Mərkəzi Avropada; ikinci tərəfin fikrincə, yuxarı Qara dəniz sahillərində; üçüncü tərəfin fikrincə, Volqa çayından Yenisey çayına qədər olan ərazidə; dördüncü tərəfin qənaətinə görə isə Balkanlarda və Dunay çayının hövzəsində meydana gəlmişdir.

Bütün bunlardan başqa fərqli lokalizasiya göstərən tədqiqatçılar da vardır. Məsələn, bəzi tədqiqatçıların (xüsusilə T.V.Qamkrelidze, V.V.İvanov) fikrincə, protohind-Avropa dilinin yarandığı və yayıldığı ərazi Zaqafqaziyadan Yuxarı Mesopotamiyaya qədər olan ərazidir və cənub-qərbi Asiyaya məxsus olan Çatal-Küyük, Xalav və onlardan yaranan Übeyd (protoşumer), Kür-Araz arxeoloji mədəniyyətləri ilə sıx bağlıdır. Başqa tədqiqatlarda isə protohind-Avropa Oykumenası (Oykumena-dünyanın insan mənimsəyən hissəsi) e.ə. IV-III minilliklərdə mərkəzi və şərqi Avropada yerləşmişdir. Belə olan halda hind-avropalıların diferensasiya yeri və zamanı Ortactovsk, Mixaylovsk məskənləri, Yamna, Tripol, Şnurovo keramika və s. arxeoloji mədəniyyətlərlə üst-üstə düşür.

Hind-Avropalılar nostratik etnodil birliyinin digər nəsilərindən fərqli olaraq öz başlanğıc avropoid simalarını daha çox qoruyub saxlaya bilmişlər.

Bəzən nostratik dillərə Amerika hindularının dillərini də aid edirlər. Amerika hindularına penutilər, öz ieroqlıfıq yazıları ilə məşhur olan mayyalılar, kakçikellər, kekçilər, kiçələr və başqaları daxildir. Onlar Meksikada və Mərkəzi Amerikada yaşayırlar. Bəzi tədqiqatçılar penuti dilini nostratik dillərə deyil, çukaot-Kamçatka dillərinə aid edirlər.

Son dövrlərdə təbiət və humanitar elmlərin bir-birinə yaxınlaşması təkcə nəticələrdən qarşılıqlı istifadə səviyyəsində deyil, həm də oxşar metodlardan istifadə ilə baş verir. Məsələn, belə metodlardan biri genetikada geniş istifadə olunan və DNK-lara görə növlərin qohumluq səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən “molekulyar saat” metodu (“molekulyar saat” insanın və meymunun 5 milyon ildən 7 milyon ilə qədər qollara ayrılmasını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Buna qədər paleontologiya güman edirdi ki, bu bölünmə 25 milyon il əvvəl baş vermişdir) dilçilikdə müxtəlif dillərin qohumluq səviyyəsini müəyyən etməyə kömək edən qlottoxronologiya çox oxşayır. 1000 il ərzində iki qohum dilin baza leksikası (bu bütün dillərdə var: məsələn, “ev”, “yer”, “səma”, bədən üzvlərinin adları və s.) 86% söz qalır.

İnsan populyasiyasının təkamülünü dil faktları və dillərin ailələrə görə təsnifatı ilə tutuşdurduqda məlum olur ki, əksər hallarda genetik qohum populyasiyalı dillər bir dil qrupuna aid olur. Daha əvvəl bölünən iki populyasiya bir-birindən daha az asılı olur və onların DNK və dillərində daha çox dəyişikliklər baş verir. Lakin buna baxmayaraq, dillər

genlərdən asılı deyil. Yəni dilin qohumluğu və onların genetik münasibətləri tarixi şərəitdən daha çox asılıdır.

Deyənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, dilçilik komparativistikası üçün monogenез məsələsi önəmli olduğu üçün bu problemin həllində müxtəlif elmlərin (genetika, arxeologiya, kulturologiya və s.) nailiyyətlərindən yetərinə yararlanmaq, geniş ümumiləşdirmələr və tutuşdurmalar aparmaq lazım gələcək. Əks halda dilçilikdə söylənilən istənilən nəzəri fikir havadan asılı vəziyyətdə qalacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Иванов Вяч. Вс. Моногенеза теория. (Лингвистический энциклопедический словарь. - М., 1990. - С. 308-309)

2. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков. Введение. Сравнительный словарь (в.-К.). М., «Наука», 1971, 369 стр.

3. Сравнительно-историческое языкознание: Учебник для студ. высш. учеб. заведений / С.А.Бурлак, С.А.Старостин. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 432 с.

4. Старостин С.А. Проблема генетической общности алтайских языков. Историко-культурные контакты народов алтайской языковой общности (XXIX сессия РЯК), Ташкент, 1986, II, с. 104-102

5. Bar-Yosef, Ofer The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture // Evolutionary Anthropology, 1998, 6(5), pp. 159—177.

6. Cavalli-Sforza L. Luigi Luca, Menozzi Paolo, Piazza Alberto. The history and geography of human genes. University Press Group Limited, 1996, pp. 154-34

7. Cavalli-Sforza L. Luigi Luca. Genes, peoples, and languages. Proceedings of the National Academy of Sciences. Vol. 94, July 1997, pp. 7719—7724.

8. Dixon Robert M. W.. The Rise and Fall of Languages. Cambridge University Press, Dec. 11, 1997, 169 pp.

9. http://expert.ru/expert/2008/21/kazhduyu_nedelyu_gibnet_yazuk/

10. <http://antropology.academic.ru>

11. <http://baza.vgdru.com/11/75634/?pg=2>

SUMMARY

The article is devoted to the question of the origin of all the world's languages from the same root, which has recently attracted particular attention. It is noted that the problem does not deal with only monogenesis linguistics, but also many sciences that study humanity and its history. The results of research in these sciences are important for approval or denial of the final of monogenesis these languages.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросу о происхождении всех мировых языков от одного корня, который в последнее время привлекает особое внимание. Отмечается, что проблемой моногенеза занимается не только лингвистика, но и многие науки, которые изучают человечество и его историю. Результаты исследований в этих науках имеют большое значение для утверждения или же окончательного отрицания моногенеза этих языков.

